

МІФОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ КОСМІЧНОЇ РІКИ КРИЗЬ ПРИЗМУ МІФОТУРИЗМОЛОГІЇ (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРА)

Конох А.П., д.пед.н., професор, Бортникова А.Є., магістр

Запорізький національний університет

Автори статті вдаються до спроби туризмологічного прочитання міфологеми Дніпра. Міфологія розглядається як одне з перспективних джерел розвитку регіональної культури й туризму і водночас як засіб відновлення й збереження етнокультурної спадщини, переосмислення природи й місця в ній людини.

Ключові слова: міфотуризмологія, регіональний туризм, міфопоетичний простір, міфосимволіка води, природні сакральні об'єкти.

Конох А. П., Бортникова А. Е. МИФОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ КОСМИЧЕСКОЙ РЕКИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ МИФОТУРИЗМОЛОГИИ (НА ПРИМЕРЕ ДНЕПРА) / Запорожский национальный университет, Украина.

Авторы статьи прибегают к попытке туризмологического прочтения мифологеми Днестра. Мифология рассматривается как один из перспективных источников развития региональной культуры и туризма и в то же время как средство восстановления и сохранения этнокультурного наследия, переосмысления природы и места в ней человека.

Ключевые слова: мифотуризмология, региональный туризм, мифопоэтическое пространство, мифосимволика воды, природные сакральные объекты.

Konoh A. P., Bortnykova A. Ye. MYTHOLOGICAL CONTENT OF THE COSMIC RIVER IN THE LIGHT OF MYTHOTOURISMOLOGY (THE DNIEPER CASE STUDY) / Zaporizhzhya national university, Ukraine.

The authors of the article make an attempt of tourismological reading of mythologema of Dnipro. Mythology is considered as one of prospective sources of the regional culture and tourism development and as a means of renewal and preservation of ethnocultural heritage, new understanding of nature and the man's place in it.

Key words: mythotourismology, regional tourism, mythopoetic space, water mythosymbolism, natural sacral objects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Усвідомлене повернення до власної культурної спадщини є позитивним явищем, коли народ звертається до перевірених часом етнокультурних зразків, які впродовж тривалого часу недооцінювалися. Етнічна самосвідомість особистості, як і колективна етнічна свідомість, зберігає пам'ять про стародавні види занять, освячених і оспіваних у міфах, фольклорі народу, тобто зберігає й відтворює культуру у формах етнічного буття. Сьогодні наше «нове» – це добре забуте «старе», пізнати й відродити яке нам здатні допомогти не тільки традиційні етно- й культуроорієнтовані науки, а й новітні практики глобального світу, зокрема, туризм та наукова сфера, що формується на його основі, – туризмологія. Активний розвиток туризму та нагальна потреба вивчення регіонального ресурсу для розвитку внутрішнього туризму стали новим поштовхом для вивчення й популяризації нематеріальної культурної спадщини, зокрема міфів, легенд, переказів тощо. Саме зважаючи на це, ми і вдалися до вивчення міфологічного змісту природних об'єктів Північного Приазов'я.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Незважаючи на те, що туризм історично починався саме з пізнавально-культурного, культурологічний підхід до вивчення цієї сфери тільки починає розвиватися. Характер, особливості, тенденції розвитку культурного туризму відображено у працях О. Генісаретського, В. Дмитрієва, В. Квартальнова, К. Купера, Ч. Лендрі, Д. Пірс, Г. Річардса, З. Хот та ін. Серед українських дослідників, які заклали засади соціально-філософського дослідження туризму, варто назвати таких авторів, як В. Антоненко, В. Горський, І. Зязюн, О. Левицька, Я. Любимий, В. Лях, В. Малахов, Г. Науменко,

В. Пазенок, Т. Пархоменко, Ф. Рудич, В. Сіверс, В. Федорченко, В. Цибух, М. Цюрупа, Ю. Яковенко, П. Яроцький та ін.

Загалом туризмологічні дослідження останніх років засвідчують активне зростання інтересу до «культурної» складової туристичної діяльності. Але, попри загальний «культурний крен» сучасних наукових досліджень, етносимволічна складова культурної історії в туризмології ще не знайшла достойного місця, як не знайшов ще належного висвітлення культурозбережний потенціал туристичної діяльності в культурологічних дослідженнях. Тим часом це одне з перспективних джерел розвитку регіональної культури й туризму.

Метою статті є дослідження на прикладі символіки й демонології Дніпра міфологічного змісту природних об'єктів Північного Приазов'я в регіонально-туризмологічному контексті.

Методологічною основою пропонованого дослідження стала культурологічна схема міфологічного простору, виражена у працях А. Байбуріна, В. Куєвди, Е. Львової, О. Матвєєва, В. Топорова, де рух розглядається як вихід за межі «обжитого», «впорядкованого» простору в «невпорядковане», «необжите», в «хаос» і навпаки. Модель туристичної подорожі тлумачиться як різновид моделей руху, шляху, подорожей, об'єднаних спільним мотивом руху через кордони міфопоетичного простору, що задає стереотип магічної поведінки подорожніх.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Природні об'єкти як Святі Місця існували на кожному щаблі розвитку людства й існують для adeptів усіх сучасних релігій. Для надання такому об'єкту статусу святості й подальшого йому поклоніння необхідні два різновиди тісно взаємозв'язаних факторів-передумов: фізико-географічні (природні) та соціальні (історичні, етнографічні, економічні) [3]. Природною передумовою становлення культового об'єкта є його унікальність. Під сакральними природними об'єктами зазвичай розуміють шановані в народі елементи ландшафту – місця поклоніння й водночас елементи культурної спадщини етносів і народів. До таких об'єктів належать природні джерела, окремі дерева і цілі гаї, ділянки лісу, озера, річки, водоспади, скелі, печери, гори, окремі камені, острови тощо. Особливе місце серед таких об'єктів у Північному Приазов'ї, зважаючи на посушливість територій, посідають об'єкти гідрологічні: священні джерела, колодязі, ріки, озера. Оскільки вода є однією з фундаментальних стихій світобудови, то комплекс питань, пов'язаних з її збагненням, займає особливе місце в людській свідомості. В основі сакралізації води в традиційних культурах лежить установа гнучкої системи заборон, що організовує та спрямовує поведінку членів суспільства, залежно від одухотворених ним факторів природи.

При дослідженні сакральної природи водних об'єктів повинно йтися не про звичайну воду, а про Воду як Велику Першовологу, з якої пішло все суще: вода як метасимвол належить до світотворчих елементів, що поширюються на всю світоглядну систему людини, є особливо вагомими для свідомості й культурної практики [5, с. 154]. Символізм води охоплює всю повноту можливого: це *fons et origo*, першооснова всього сущого, еквівалент первозданного хаосу; андрогенний початок життя, втілення плодючої сили; еквівалент усіх життєвих соків людини; метафора смерті, небезпеки, зникнення, іноді – забуття; початок і фінал усіх речей; символ безмежної мудрості [7, с. 240]. У космогонії, в міфі, в ритуалі, в іконографії води виконують єдину функцію, незалежно від структури того культурного цілого, у складі якого ми їх знаходимо: вони передують всьлякій формі й підтримують всьляке творіння. Занурення у воду символізує повернення до стану неоформленості, повну регенерацію, нове народження, оскільки занурення рівнозначне розчиненню форм, реінтеграції в добуттєву безформність; а вихід з вод повторює космогонічний акт формотворення. Контакт з

водою – це завжди відродження: за розчиненням слідує «нове народження». Втілюючи всі можливості, вода стає символом Життя («жива вода») [10, с. 183-184]. Отже, в ритуалі ініціації вода дає «нове народження», в магічному ритуалі вона зцілює, в похоронних ритуалах – забезпечує посмертне відродження. Втілюючи і всі можливості, вода стає символом Життя.

Серед властивостей води як першостихії є особливо прикметна – плинність: «Усі ріки течуть у море, але море не переповняється: до того місця, звідки ріки течуть, вони вертаються, щоб знову текти» (Екл., 1:7). Вода, що тече, рухається, вода-потік, що має певну форму (русло), тобто ріка, – буквально матеріальне втілення ідеї руху, мінливості. Вхідження в ріку звичайно символізує початок важливої справи, перший крок до подвигу, а переправа через неї – завершення справи, набуття нових ознак і нового статусу в житті. Вода, ріка – запрошення до подорожі (не завжди подорожі в житті, а й подорожі з життя). Час життя обмежений, ріка часів – це й ріка, що розділяє, розмежовує часи, або час життя (буття) і час смерті (небуття). Час незворотний, метафора «ріка часу» включає трагічну ноту відходу, втрати, безповоротності [4]. Ідентифікація ріки з мовою, зумовлена акустичним ефектом дзюрчання води, теж належить до образів-архетипів.

Образ ріки в міфологічній та фольклорній традиції має чимало символічних значень. Це перешкода, загроза, повинь, вхід у підземне царство, і мова, і сила пророцтва. «Ріки – це вени господа» (Шримад-Бхагаватам, 2.1.33), «жили землі», «стрижень всесвіту», «світовий шлях», що пронизує верхній, середній і нижній світи. У ряді міфологій космічна (або світова) Ріка виступає «стрижнем» всесвіту, світового шляху, пронизуючи верхній, середній і нижній світи. Прикладами космічної Ріки можуть служити евенкійська *Мумонгі хокто біра* («водяна дорога-ріка»), Світова ріка у фінно-угорській міфології, Авестійська *Харахваті-Аредві-Сура* (санскритська *Сарасваті* – «Володарка вод») – *Маїнйу* (дух) міфічної ріки, що бере початок з величезної гори в центрі світу й тече у велике море, *Воурукаша* (букв. «з широкими затоками»). Із цього моря плинуть інші ріки, які несуть води в усі землі. Міфологема ріки співзвучна міфологічному образу Океану, який фактично є її інваріантом. Очевидно, що образ Ріки, поряд з образами Моря й Океану (Моря-Океану), є лише однією з іпостасей космічних вод і може нести подібне з ними значеннєве навантаження.

Різні міфології містять образ Космічної (світової, родової) Ріки, якою стає найчастіше символічно переосмислена реальна головна Ріка регіону. Сліди космічної, світотворчої ролі Ріки віддзеркалюються й у створенні особливого шару імен – сакральної гідронімії, що визначає, з одного боку, сакралізацію реальних Рік, а з іншого – співвіднесення цих реальних Рік з їх небесним міфологічним прообразом – космічною Рікою. Всі великі Ріки всіх народів можуть бути сакралізованими чи, принаймні, вливатися в міфологічні мотиви. Це «залишок давнього міфічного уявлення, що народилося в ту епоху, коли перші дві ріки (Західний і Південний Буг), що вказали слов'янам шлях переселення через Карпати, прямо названі були Богом» [6: 2, II]. Такої ж думки щодо назви Буг – як особливої форми слова Бог – дотримується й О. Афанасьєв [2, с. 202]. Прикладом сакралізації основної ріки як світової, родової може слугувати й Дніпро.

Як і для будь-якого стародавнього топоніма, існують різні версії походження назви Дніпра (рос. *Днепр*, білор. *Дняпро*, ст.-слов. *ДънѢпръ*, у давніх кипчаків *Узеу*, д.-грецьк. *Βορρσθῆνης*, лат. *Danapris*, скіф. *Данапер*...). В. Топоров етимологічно пов'язує цю назву з іран. *dāni* – «ріка», «вода» та індоєвроп. **iebhr* – з'єднання, родючість [7, т. 2, с. 374]. У скіфо-сарматській мові слово *dāni* означало вода, ріка (у сучасній осетинській – «дон», а на санскриті – «дно»). Існує думка, що назву ріка одержала від скіфо-сарматського *дану апара* – «задня ріка». За версією В. Абаєва, скіф. *Dan-Apr*

(*Δαυαλρις*) – буквально «Ріка» (*dān*) – «Глибока» (*ārg*). Скіфське *anp* у сучасній осетинській мові відповідає слову *apf* – глибокий (закономірна метатеза звуків *p* і *n* (*φ*) в іранських мовах) [1]. У перекладі з шумерської, виконаному відомим шумерологом А. Г. Кифішиним, Дніпро – «ріка народу» (точніше – «водоймище народу») [8]. За свідченням різних джерел, давнє означення космічної стихії вогню позначалося звуком *P*, а води – *Д*, *Дн* (*Pa*, *Pu*, *oP*, *aP* тощо, а також *дно*, *Дніпро*, *Дністер*, *Дон*) [5, с. 132]. У давні часи Дніпро згадувався й під іншими іменами: давньогрецький історик Геродот називав його *Борисфеном* («ріка, що тече з півночі»), римські історики називали *Данаприсом* (за різними версіями – *задня ріка*, *глибока ріка*, *ріка Дани*). У період Київської Русі ріку називали Славутичем (рікою слов'ян): *О Днѣпрѣ Словѹтицю! // Ты пробѣль еси каменныя горы // сквозѢ зѣмлю Половѣцкую. // Ты лелѢяль еси на себѢ Святославлѣ насѣды до плѣку Кобякова. // ВъзлелѢи, господѣне, мою лѣду къ мнѢ, // абыхъ не слѣла къ нему слѣзъ на море рано* (Слово о плъку ИгоревѢ).

Численними є перекази й легенди, що стосуються Дніпра. У них сполучається, принаймні, два шари: міф про небесне походження Дніпра та його порогів і одна з версій основного міфу, відповідно до якої божий коваль гнав запряженого в плуг змія аж до Чорного моря, не даючи йому напитися води з Дніпра: дозвіл на це було дано змієві лише по досягненні Чорного моря. Відтворюється й мотив походження дніпровських порогів у місцях зупинки змія [7, т. 2, с. 374]. Із Дніпром пов'язані яскраві демонологічні образи (русалки, водяники тощо), яким наші пращури приносили жертви – рослинні, тваринні і навіть людські. Відгомін цього вірування існує у звичай кидати у воду «на щастя» дрібні монети.

Русалки – яскраві образи української демонології, що являють собою богинь водоймищ. Вважалося, що ці молоді вродливі дівчата живуть на самому дні річок у чудових кришталевих палацах. Менш поширеною є думка про те, що русалки живуть під водою у гніздах, звитих із соломи й пір'я, украдених ними в селі під час Зеленого тижня. Русалки мають розкішне довге русяве або зелене волосся до колін. Увесь рік вони живуть у воді, а на землю виходять навесні, в чистий четвер, і гуляють до осені. Найбільше їх буває на землі від чистого четверга до свята Петра. Русалки гоїдаються на вітах дерев, співають, танцюють, бігають по траві, кличуть людей, заманюють молодих хлопців своїми чудовими піснями і привабливою зовнішністю, а потім затягують їх у воду і залоскочують. Русалки є символом спокуси, небезпеки, яка чатує на людину у воді, а також символом душевної печалі й туги за земним життям. Русалки можуть виступати символом краси водної стихії [9].

Батьківщиною русалок вважали річкові ями Дніпра. Тут, безумовно, виникають асоціації з образом змієногої скіфської богині-праматері *Ani*, яка була дочкою *Борисфена*. Із Дніпра русалки розходилися по інших водоймах. Вони підбирали молодих дівчат-утоплениць та дівчат, що померли нехрещеними, і цим примножували свій рід. Слід зауважити неоднозначність образів русалок у часі та просторі, на що звертав увагу ще С. Максимов: «цей міф значно змінився у Великоросії. З веселих, пустотливих і привабливих створінь західних слов'ян і наших малоросів, русалки, у країні похмурих хвойних лісів, перетворилися на злих і мстивих істот, нарівні з дідом водяником і його співмешканками, на взірць «шутівок» і «берегинь». Таким чином, між малоросійськими «мавками або майками» та «лішачихами» лісової Росії утворилася велика прірва, що відокремлює стародавні первісні вірування від перекручених пізніших. Русалок, що співають веселих пісень чудовими й привабливими голосами, замінили на лісових ріках нетіпахи й нечупари: блідолиці, із зеленими очима й таким же волоссям, завжди голі й завжди готові затягати до себе тільки для того, щоб без усякої особливої провини залоскотати до смерті й потопити...

От чому по точні довідки про русалок необхідно звертатися на південь – до малоросів» [6: 1, X].

Водяник – це злий дух, втілення водної стихії як негативного й небезпечного явища. Вірування давніх українців у водяника бере початок з язичницьких уявлень про обожнення всього, пов'язаного з водною стихією. Пізніше цей образ перетрансформувався у скинутого з Вирію чорта, який за 40 діб потрапив у водне середовище й за наказом Бога там залишився. Водяник найчастіше мав вигляд старого діда, покритого водоростями, з довгою бородою і хвостом. Міг перевтілюватися у різні істоти – дитину, козла, собаку, качура, рибу тощо. Вважалося, що його володіння обмежувалися водоймищем. Розгніваний водяник міг завдавати людям збитків: розливати річки, руйнувати греблі, млини, топити людей. Водяник символізує зло, яке підстерігає людину у воді [9]. Найперше цей образ асоціюється з невеликими, але глибокими озерами з темною водою, обарвленою залізним закисом. Вони багаті на підземні джерела й тими заглибинами дна, у формі вирви, що утворюють безодні, де вибиваються води з безодні чи поглинаються нею. Темними ночами, на самоті, до таких водойм ніхто не зважається підступати. Багатьом ввижається тут і голосний ляскіт, ніби в долоні, і придушений регіт, подібний совиному, і взагалі, ознаки перебування невідомих живих істот, що маряться наляканій уяві у вигляді тьмяних примар [6: 1, IX]. Ці застороги повною мірою стосувалися й озер та заводей Великого Лугу, яких було безліч аж до будівництва водосховищ, а також ям біля Дніпрових порогів.

ВИСНОВКИ

Метасимволи, до яких належить вода, набувають із плином часу нових контекстів, переносяться в нове культурософське тло, яке диктує свої умови і правила тлумачення, декодифікації, прочитання. Таким новим способом інтерпретації міфологічної інформації є туризм. Очевидно, що етноміфологія є одним із найбагатших джерел для розвитку внутрішнього туризму, а туризм, зі свого боку, вивчаючи й широко використовуючи міфологічний матеріал, здатен послужити відновленню й популяризації природної та етнокультурної спадщини.

З моменту виокремлення людини з тваринного стану і втрати нею своєї первісної «природної» батьківщини-природи, весь подальший розвиток людства супроводжувався двома протидіючими прагненнями: з одного боку, вибратись із тваринної форми буття в людську, а з іншого – повернутися в лоно матері, у природу. Це тяжіння особливо загострилося нині, перед загрозою екологічної й культурної катастрофи: на фоні активного відродження культурних традицій відроджується й ставлення до природних об'єктів як до духовних святинь. Сакральні природні об'єкти є об'єктами поклоніння, місцями здійснення обрядів і, водночас, елементами культурної спадщини етносів, народів або окремих соціальних груп. Зберігаючись упродовж тисячоліть, вони мають особливе значення як специфічні місця духовного єднання людини з Природою, служать зразками дбайливого ставлення до неї. Тому одним із найбільш актуальних питань туризмології, спільно з культурологією, екологічною етикою, екологією, краєзнавством, сакральною географією й рядом інших наук мусить стати питання про мотивацію зусиль з охорони природи, які б забезпечували схоронність не тільки природних властивостей, а й сакрального змісту. За таких умов міфологія спроможна стати одним із найбагатших джерел для розвитку туризму, а туризмологія, зі свого боку, вивчаючи й широко використовуючи міфологічний матеріал, здатна послужити відновленню й популяризації природної й культурної спадщини регіону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абаев В. И. Скифо-сарматские наречия / В. И. Абаев // Основы иранского языкознания: В 5 кн. – Кн. 1. Древнеиранские языки – М.: Наука, 1979. – С. 272-366.
2. Афанасьев А. Н. Древо жизни: Избранные статьи / А. Н. Афанасьев. – М.: Современник, 1982. – 464 с.
3. Коваленко И. Православие и природа Крыма / И. Коваленко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.krimoved.crimea.ua/nature21.html> (25.05.12)
4. Красноярова Н. Г. Природа как концепт культуры: опыт культурфилософского очерка реки, воды, по тока / Н. Г. Красноярова // Вестник Омского государственного педагогического университета: электронный научный журнал. – Вып. 2006. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до журналу: <http://www.omsk.edu/volume/2006/human/> (25.05.12)
5. Куевда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект: Монографія / Володимир Куевда. – Донецьк: Укр. культуролог. центр, Донецьке відділення НТШ, 2007. – 264 с.
6. Максимов С. Русские обряды и суеверия: нечистая, неведомая, крестная сила/ С. Максимов. – Астрамедиа / Новый Диск, 2007. – iso (rar) – 36,7 МВ.
7. Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2-х томах (2-е изд.) / Главн. ред. С. А. Токарев. – Т. 1: А-К. – М.: Советская Энциклопедия, 1987. – 720 с.; Т. 2: К-Я. – М.: Советская Энциклопедия, 1988. – 671 с.
8. Пауков С. Золотое руно и прорабы фигур древней скифской пекторали (опыт «прочтения» древней информации, скрытой в золотой царской пекторали Великой Скифии) / С. М. Пауков [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://neprg.ru/index.php-quest-go-eq-News-and-id-eq-116-and-in-eq-view> (25.05.12)
9. Словник символів / О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко, Г. І. Потапенко та ін.; За заг. ред. О. І. Потапенка та М. К. Дмитренка [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ukrlife.org/main/evshan/symbol.htm> (25.05.12)
10. Элиаде М. Избранные сочинения. Очерки сравнительного религиоведения / Мирче Элиаде; пер. с англ. – М.: Ладомир, 1999. – 488 с.

УДК 796.011.1

ВПЛИВ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ФІЗИЧНЕ ЗДОРОВ'Я І ПСИХІЧНИЙ СТАН СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Макешина Ю.В., ст. викладач

Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту

Стаття присвячена проблемі вивчення ролі фізичної культури і спорту на психічний стан і фізичне здоров'я сучасної молоді в Україні.

Ключові слова: фізична культура, спорт, здоров'я, фізичний розвиток, потреби, цінності, мотивація, молодь.